

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu

Historia e feve

(prej fillimit deri sot)

Nga turqishtja:
Dr. Qani Nesimi

Titulli origjinal:
Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi

Botoi: Logos-A, Shkup – 2007

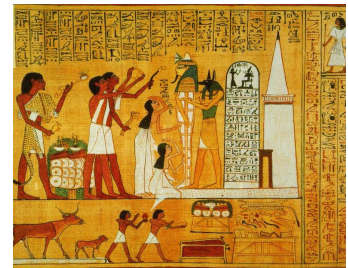
FEJA NË EGJIPTIN E VJETËR

Doc. Dr. Mürüvvet Kurhan (e ndjerë)

Hacettepe Üniversitesi, Turqi

Literatura: Bargiut P., *Les textes des Sarcophages égyptiens du Moyen Empire*, Paris, 1986 ; Bugde Wallis E.A., *The Gods of the Egyptians*, V. 2, New York, 1969; Daumas François, *La Civilisation de l'Égypte pharaonique*, Paris, 1967; Dunand française-Zivie-Coche Christiane, *Dieux et Hommes en Égypte*, Paris, 1991; Erman Adolphe, *des Pharaons*, Paris, 1939; Faulkner N., *The Ancient Egyptian Pyramid texts*, V. 2, Oxford, 1969; Harnung Herik, *les Dieux de l'Égypte*, Paris, 1986; Kolpaktchy Gregoire, *le livre des Mort des anciens égyptiens*, Paris, 1991; Jacq Christian, *Nefertiti et Akhenaton*, Paris, 1990; Lalouette Claire, *Textes sacrés et textes profanes de l'ancienne Égypte*, Paris, 1987; Leveque J., *Sagesses de l'Égypte ancienne*, Paris, 1983; Montet Pierre, *l'Égypte éternelle*, Paris, 1970; Moret Alexandre, *le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1929; Rachet M. F. et Guy, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1970; H. J. Schoeps, *Religionen, Gutesloch*, 1964, f.78-93; Traunecker Claude, *les Dieux de l'Égypte*, Paris, 1991; Helmuth von Glasenapp, *Die nichtchristlichen Religionen*, Frankfurt, 1957, f.25-37; Talat S. Halman, *Eski Mısır Şiiri*, Stamboll, 1972; E. A. Wallis Budge, *The Book of the Dead*, New York.

Shteti i faraonëve, Egjipti, ka rëndësi të veçantë për arsye se është vendi ku janë zbuluar dokumentacionet dhe tekstet e shkruara më të vjetra në historinë botërore. Sidomos në këtë shtet, pas Mesopotamisë, janë gjetur tekstet më të vjetra për historinë e fesë. Rëndësi të veçantë për muslimanët kanë marrëdhëniet e faraonëve me rrethet ku kanë jetuar pejgamberët si Jusufi (XIV para e.s.) dhe Musai, emrat e të cilëve përmenden në Kur'an. Egjipti, për shkak të piramidave, zotave në formë të kafshëve dhe të piktografive nga ana e Greqisë se Vjetër është pranuar si shtet i mistereve. Vetëm se shkrimtarët si Herodoti, Josephusi, Porphiriusi, Piodori, në të shumtën e rasteve, kur kanë bërë krahasimin e zotave të tyre me të Egjiptit, kanë bërë konstatime të gabuara. Egjipti shekuj me radhë ka qenë vend i panjohur dhe vend i mrekullive. Napoleoni, gjatë udhëtimit për në Egjipt më 1799, në Rosette ka hasur në një mbishkrim me tre lloje shkrimesh. Kuptimi i vërtetë i këtij mbishkrimi u dha nga ana e francezit J.F. Champollion, në vitin 1822 dhe me të u zbërthye shkrimi hieroglif. Pas kësaj, dituria jonë për egjiptasit e vjetër u rrit përnjëherë dhe lindi shkenca për Egjiptin e Vjetër. Sot në shumë universitete perëndimore ekzistojnë drejtime që merren me hulumtimin dhe studimin e kësaj fushe.

Fiset nomade që kanë jetuar përgjatë Nilit, në Egjiptin e Vjetër, që nga periudha e Neolitit (5000-4000 vjetë para e.s.) kanë jetuar si të vendosur. Si rezultat i zhvillimit të shoqërisë fiset themeluan qytet-shtetet dhe prefekturat e tyre. Në periudha të ndryshme historike në krahinën e Egjiptit të Epërm dhe të Poshtëm (rajoni Delta) u krijuan mbretëri dhe prefekturat u bashkuan me mbretëritë. Mbretërit Nehen, me dominimin mbi shtetet e tjera mundësuan bashkimin kulturor dhe politik të Egjiptit. Ky zhvillim e lehtësoi kalimin në historinë e shkruar. Kah vitet 3100 para e.s. mbreti Menes bashkoi Egjiptin e Epërm dhe të Poshtëm. Për pasojë u themelua një kryeqytet i ri me emrin Menfis.

Ndërtimi i grupit të parë të piramidave të gurit, është realizuar në kohën e faraonit të dytë Coser, të brezit 3. (2686-1613 para e.s.). Kurse ndërtimi i piramidave madhështore të Keopsit, Kefrenit dhe Mikerinosit i takon periudhës të brezit 4. (2613-1494 para e.s.). Egjipti, njëri nga 2-3 shtetet më të zhvilluara të botës së vjetër, së pari u shkatërrua nga sulmi i asirianëve e më vonë, në shek. VI para e.s., nga sulmi i persianëve. Në vitin 332 para e.s. Leka (Aleksandri) i Madh, hyn në Egjipt dhe e fillon periudhën e sundimit të Maqedonisë. Egjipti, i shpëtuar nga sundimet e jashtme kohë pas kohe, deri në ardhjen e muslimanëve ka mbetur nën sundimin e romakëve.

1. Literatura fetare

Rrënjët e shkrimit hieroglif fillojnë me zhvillimin e piktografisë, duke filluar që para viteve 3100 para e.s. Supozohet se ky shkrim është zhvilluar dhe frymëzuar nga piktografia e sumerëve. Vetëm se është zhvilluar në forma të ndryshme: në Mesopotami ka marrë formën e një stili të shkrimit me kunja, kurse në Egjipt janë bërë simbole figurative. Më dukshëm është zhvilluar në vitet 1686-2613 dhe është përdorur deri në përhapjen e krishterimit në shek II dhe III të erës sonë. Mbishkrimi hieroglif i fundit i njohur daton prej vitit 394 të e.s.

Prej zbërthimit të hieroglifëve e deri më sot janë bërë gjermime të shumta. Tekste me peshë janë gjetur në piramida, në gurët e varrezave, në muret e tempujve, në sënduqe dhe në papiruse. Me rëndësi është që të përmendet emri i Librit të urtësive, i cili krahas tregimeve, vjer-shave dhe përrallave, përmban edhe parime etike. Gjithashtu janë gjetur tekste që përshkruajnë jetën e të vdekurve në varre, dhe tekste të vendosura apo të shkruara nëpër varre, me qëllim që të vdekurve t'u japin njohuri për botën tjetër. Në këto tekste mësohet se si i vdekuri mund të fitojë mirëqenien në jetën e re dhe se si zoti Oziris do të ringjallet përsëri. Tekstet piramidale, të shkruara në muret e piramidave, dhe "Tekstet e arkivoleve", të shkruara në skajet e arkivolit, i paraprijnë dhe janë shkallët e para të librit të njohur me emrin "Libri i të vdekurve". Në këto libra të vdekurit mësohen se si ta mbrojnë veten prej gjarpërinjve dhe prej viganëve (kuçedrave). Për këtë, në ato libra vend të rëndësishëm zënë fjalët dhe formulat magjike. Sidomos gjykimi i njerëzve është paraqitur me vizatime. Ky libër është më i vjetër në botë.

2. Koncepti për gjithësinë

Egjiptasit e vjetër, për dallim nga shumë popuj të tjerë, botën e konceptojnë mashkull, kurse qiellin femër. Për krijimin e botës në tekstet piramidale thuhet: *"Kur nuk ekzistonin njerëzit dhe zotat, kur nuk ekzistonte vdekja, në oqeanin e përherëshëm kaotik u krijuan toka dhe uji"*. Ndërkaq për daljen në shesh të zotit Diell dhe të krijesave tjera, ka mitologji të panumërta. Megjithatë, egjiptasit qiellin e shohin si oqean. Kurse dielli, hëna dhe yjet me anije shëtisin nëpër këtë oqean. Dielli në mbrëmje kalon nëpër një lumë të errësirës nëntokësore dhe në çdo mëngjes përsëri paraqitet nga lindja.

Ata kanë punime edhe në lidhje me kalendarin. Një kalendar që është gjetur përafërsisht është rreth vitit 3000 para e.s. Ky kalendar ka filluar me paraqitjen e yllit Sirius. Viti në të është llogaritur si 365 ditësh.

3. Hyjnitë dhe fuqitë mbinatyrore

Yjet dhe fuqitë natyrore, bota e gjallesave dhe e të vdekurve, që në kohët më të hershme shiheshin si sundues të fatit. Konservatorizmi ishte një specifikë e egjiptianëve. Format më të vjetëra të kultit, si animizmi dhe spiritualizmi kanë jetuar një kohë të gjatë në këto troje. Kultet e vjetra të kafshëve nuk janë zhdukur, por, ato u janë bashkangjitur zotave të personifikuar. Zotat i kanë vizatuar me trup njeriu dhe me kokë kafshe. Izis është vizatuar me brirë lope, Horus me kokë skifteri, kurse zoti i të vdekurve Anubis me kokë çakalli. Kjo një kohë të gjatë i ka habitur të huajt. Sfenku (Sfinksi) Giza, njëzet metra i lartë, është gdhendur në një gur të madh me trup kafshe dhe me fytyrë njeriu.

Në klasifikimin e llojeve të kafshëve që llogariten të shenjtë, ndikim më të madh kanë kultet lokale. Për shembull, përreth Nilit menjëherë shihen zotat krokodilë, përreth shkretëtirës shihen zotat luanë. Megjithatë, te egjiptasit nuk haset në totemizëm, gjegjësisht besimi në konsiderimin e njeriut ose të klanit identik me një lloj të posaçëm të kafshëve. Kau, lopa, macja, gjarpëri dhe krokodili, të cilat adhurohen, konceptohen si zota të trupëzuar. Bota e zotave të Egjiptit nuk dallon shumë nga ajo e babilonasve. Krahas rëndësisë që kishin lumi Nil, hëna dhe yjet nuk janë llogaritur për zota.

Rëndësia e hyjnisë Diell ka qenë e madhe. Shpesh haset në emrin dhe format e tij. Ai ka qenë në qendër të fesë egjiptiane. Emri më i vjetër dhe më i përhapur për hyjninë diell është Ra.

Në kohën e fisit 5. (2500 para e.s.) është adhuruar si zoti më i lartë. Kurse me vonë në teologjinë Heliopolis „Ra“, është pranuar si gjyshi i hyjnive dhe „sundimtar hyjnor“ i ritrupëzuar në çdo faraon. Mitologji të ndryshme tregojnë se Ra, zoti i Diellit, me anijen e ditës udhëton nëpër oqeanin qiellor dhe në mbrëmje duke hypur në anijen e natës, shkon nëpër oqeanin e madh nëntokësor drejt lindjes, gjegjësisht drejt vendit ku lind dielli. Gjatë kësaj kohe, të vdekurit e përshëndesin Atë me këngë fetare dhe me lëvdata. Qyteti Heliopolis, që gjendet afër Kairos, ishte vendi më i madh i kultit Ra. Lutjet atij i bëheshin në një kodrinë, në nënqiell. Insekti i ngordhur i vizatuar në shumë gurëz të vulosur dhe në shumë nuska, nuk ishte vetëm simboli i vdekjes dhe i rilindjes, por në të njëjtën kohë ishte edhe simboli i Ra-së, zotit të Diellit, por në këtë trajtë hasej më rrallë. Shumë zota, që në fillim ishin zota lokale, gjatë kohës janë bashkuar në zotin Ra. Mbreti zot Horus ishte njëri nga këta. Ishte bërë zot i mrekullueshëm i shtetit të ri. Gjithashtu edhe Amoni, zoti lokal i qytetit Teben, pasi që Tebeni u bë kryeqytet, u bashkua me „Ra“-në dhe kështu me emrin „Amon-Re“ një mijë vjet me radhë, u bë një zot i njohur i Perandorisë së Re.

Kryemurgu i kultit Amon-Re ishte personaliteti më i lartë i shtetit, menjëherë pas faraonit. Kurse tempulli, ishte i pasur dhe plotë me pre luftime. Murgjit Amon-Re ishin ndikuesit më të mëdhenj politikë. Mbeturinat e këtij kulti të vjetër të diellit, që ka rëndësi të veçantë në aspektin e historisë së artit, sot gjenden në fshatin Karnak.

Krahas zotave të diellit vend të rëndësishëm zë edhe zoti krijues Ptah, i cili ekziston që në periudhën më të vjetër. Ptahu adhurohej dhe respektohej në kryeqytetin e vjetër, Menfis. Ai ishte zoti i vetëm i vizatuar gjithmonë në formë të njeriut. Sidomos ishte mbrojtësi i artistëve. Më vonë u bashkua me Ozirisin dhe Sokarin, zot i varrit dhe i të vdekurve, përplot me mistere. Gruaja e tij ishte Zehmet, hyjneshë e luftës me kokë luani. Ajo njerëzve u çonte sëmundje ngjitëse. Disa herë është llogaritur e njëjtë me Ptahin. Ndërkaq vendi kryesor i mëzatit të shenjtë Apis ishte Memfisi. Kulti i tij, deri vonë është përhapur me forcë dhe ka vazhduar të ekzistojë. Kurse në disa raste adhurohej me emrin Serapis. Deri më sot janë gjetur shumë kufoma të balsamosura mëzetërisht të zinj.

Në mesin e hyjneshave vend të rëndësishëm zë edhe Izisi. Ajo, duke e rritur autoritetin e saj në periudhën e fundit të fesë së Egjiptit, zuri pozitën më të lartë në botën e zotave. Sidomos kulti e saj, në kohën e perandorit Kaligula, u përhap në tërë Perandorinë Romake, sa që në Pompei është gjetur një tempull i Izisit. Izisi, sikur që është parë në formën e Marisë, ajo është vizatuar edhe me një fëmijë në kraharor, si mbikqyrëse e Horusit, djalë i saj. Ajo, si nënë e mëshirshme është pëlqyer shumë. Në shikim të parë bie në sy lidhja e afërt e saj me kultin e Marias në Krishterim. Gjithashtu edhe burri i saj Ozirisi ka një vend të rëndësishëm. Sipas mitologjisë për të, Ozirisi mashtrohet nga vëllai i tij Set-hi dhe mbyllet në një sënduk dhe mbytet. Trupi i tij, i hedhur bashkë me sëndukun në lumin Nil, lundron Biblosit në Siri. Sipas një lajmi tjetër, trupi i tij është copëtuar dhe është shpërndarë në të gjitha shtetet. Vetëm se gruaja e tij Izisi, atë e kërkoi me një britmë vdekjeje. Si përfundim, syri i djalit të tij, Horusit, të cilin Horusi e ka humbur në luftë me Sethin, i jepet si ilaç Ozirisit dhe ai ngjallet. Pas kësaj Ozirisi bëhet sundimtar i botës nëntokësore. Ndërkaq Horusi, llogaritet sundimtar i botës dhe paraardhës i të gjithë faraonëve, gjegjësisht faraonët llogariten inkarnim i tij ose forma trupore e tij.

Vdekja e Ozirisit, në periudhën e vjetër ka patur kuptimin e vdekjes dhe ringjalljes së natyrës, ripërtëritjes së natyrës, që në Mesopotami i ngjan Temmuzit, në Siri Attisit dhe Adonisit. Ozirisi shihet në karakterin e zotit të bimëve. Edhe në fetë mistere greke ka luajtur rol të rëndësishëm. Në Egjiptin e vjetër është lartësuar në mesin e shumë kulteve dhe zotave dhe kështu është bërë zot kombëtar i Egjiptit. Sa që kulti i tij, nëpërmjet tregtarëve dhe grupacioneve egjiptiane është përhapur në tërë Mesdheun, ka arritur deri në vendet e Danubit.

Në mesin e zotave të Egjiptit të Vjetër, vend të rëndësishëm zë edhe Hatori, hyjnesha e lopës. Pikturat e saj i simbolizon pamja e diellit mes dy brirëve të lopës. Llogaritet hyjneshë e grave dhe e dashurisë së lirë. Hyjnesha Basted vizatohet me kokë të maces dhe me trup gruaje. Ajo ishte hyjneshë e dëfrimit. Adhurohej me muzikë dhe vallëzim. Macja, për shkak se Bastedi paraqitej në formë të saj, për egjiptianët llogaritej kafshë e shenjtë dhe ishte varrosur e balsamosur. Kurse Mut, me kokë luani, në Teben në fillim ishte hyjneshë e diellit dhe e qiellit, pastaj u bë hyjneshë e luftës.

4. Amonefisi dhe iniciativa për reforma

Një shekull e gjysëm para profetit Musa, përafërsisht në kohën kur profeti Jusuf ka qenë në Egjipt, nga fisi 18, mbreti i ri Amonefisi IV (1377-1358) doli në shesh si reformator fetar. I ndaloj të gjithë zotat e Egjiptit dhe në vend të tyre vendosi pamjen e diellit të quajtur Aton, që është një dhe i gjallë në qiell. Puna e tij ishte një lloj monoteizmi, gjegjësisht ishte besim në një zot. Edhe veten e mbiquajti me titullin Eknaton (Atonit i pëlqeu). Por, pas reagimit të murgjëve Amon kryesinë e shtetit e barti prej Tebeni në qytetin Tell el-Amarna, në Egjiptin e Mesëm. Gradualisht figurat njerëzore me koka kafshësh dhe emrat e tjerë të zotave u zhdukën. Edhe emri Oziris ishte fshirë në tempuj të ndryshëm. Në ceremoni lexoheshin këngë fetare për diellin, të shkruara nga Eknatoni si poet. Kurse për vdekjen dhe drejtësinë e zotit, Eknatoni nuk ka bërë ndonjë shpjegim. Vetëm se, murgjit lëvizjen reformatore të Eknatonit, e shihnin si herezi dhe humbjen e disa tokave në Azi e komentonin si dënim i zotave të nervozuar me të.

Djali i tij Tutanhamuni, i cili vjen në pushtet pas vdekjes së Eknatonit, nuk e vazhdoi rrugën e babait të tij, por, u kthye në kryeqytetin e vjetër, në Teben. Zotin Amon-Ra përsëri e vendosi në vendin e mëparshëm. Pas kësaj Amon-Ra ishte më i madh, kurse zotat e tjerë ishin ndihmës hyjnorë. Trupi i Tutanhamunit, i cili ka vdekur në moshë të re, nga murgjit falënderues është vendosur në një sënduk prej ari dhe është varrosur plotë me perla.

5. Jusufi/Josefi

Jusufi (shek. 14 para e.s.) ka lindur në Harran dhe është biri i Jakubit/Jakobit dhe gruas së tij Rahelit. Nëna e tij ka vdekur në rrugë për në Palestinë, gjatë lindjes së Benjamine. Babai i Jusufit më tepër interesohej për të se sa për djemtë e tjerë, pasi që Jusufi ishte djali më i vogël i familjes dhe jetim. Ka mundësi që edhe Is'haku të ishte interesuar pak më tepër për të. Këtu ka ndikim edhe simpatia ndaj tij. Vetëm se kjo u bë shkak për armiqësinë dhe xhelozinë e vëllezërve të tij. Vëllezërit filluan të bëjnë plane për të shpëtuar prej tij. Edhe pse në fillim mendonin ta mbytnin, më vonë zgjodhën rrugën e shpëtimit duke e hedhur në pus. Kurse babait të tyre i thanë se e ka ngrënë ujku.¹ Atë e gjetën karvanierët e Medjenit dhe e dërguan në Egjipt. Atje ia shitën si skllav Potifarit, njërit nga punëtorët e faraonit. Edhe pse Jusufi zotërisë të tij i shërbente me drejtësi, ai përsëri u spiunua dhe u fajësua me tradhëti. U burgos. Por, me të komentuarit e drejtë të ëndrrës së faraonit doli nga burgu. Kështu e fitoi besimin e faraonit dhe u bë mbrojtësi i depos së ushqimit.

Ai me vëllezërit e tij u takua atëherë kur ata, për shkak të krizës për ushqim, kanë shkuar në Egjipt për të marrë grurë. Dhe kështu, nëpërmjet kësaj Jusufit iu mundësua që babain dhe tërë familjen e tij ta marrë në Egjipt dhe të vendosen atje. Në këtë mënyrë filloi jeta e Bijve të Izraelit në Egjipt.² Jusufi vdiq në moshën 110 vjeçare. Ai u varros i balsamosur sipas traditës egjiptiane.³ Ka mundësi që ardhja e Jusufit në Egjipt të rastis në kohën e Amonefisit IV. Në tyrbenë e një njeriu me emrin Tutu, e zbuluar në Tell el-Amarna, shkruan se ai është kryeshërbyesi i mbretit, ndjekës i punëve të zotuar, kontrollues i depove dhe se rrjedh nga fisi semit.⁴ Këto njohuri i pasqyrojnë të gjitha specifikat dhe detyrat e Jusufit. Dallimi në emër dhe ndryshimi i emrit mund të jetë nga gjuha egjiptiane. Për pasojë Tutu është emri i Jusufit në Egjipt.

Mbrojtjen e monoteizmit, luftën kundër politeizmit, ndalimin e adhurimit të idhujve, fillimin e reformave dhe tendenca në këtë drejtim nga Amonefisi IV, sikur duket e ka bërë Jusufi. Është e pamundur që të shpjegohet në një mënyrë tjetër. Ndërkaq Kur'ani tregon se Jusufi në Egjipt nuk ka hequr dorë prej misionit të tij dhe se atje ka patur edhe prej atyre që i kanë besuar atij.⁵ Shpresojmë se, dituritë dhe dokumentacionet që do të zbulohen në të ardhmen do ta qartësojnë edhe më mirë këtë temë.

¹ Dhiata e Vjetër, *Zanafilla*, XXXVIII.

² *Zanafilla*, XXXIX-III.

³ *Zanafilla*, L, (Kapitulli 50).

⁴ R. de Vaux, *İsrail Oğullarının Mısır'a Yerleşmesi ve Yusuf Kısası*, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V. 3, Samsun 1989, f. 176-177.

⁵ Kur'ani, Jusuf, 40; Këto lajme tradicionale i plotëson edhe arkeologjia.

6. Faraoni dhe murgjit

Mbretëria teokratike e Egjiptit, e themeluar në bazë të sistemit shtetëror, është organizata më e vjetër e botës. Faraoni, si bir i zotit diell, në jetë llogaritej si një zot. Vetëm se adhurimi zyrtar që bëhej ndaj faraonëve, fillon pas vdekjes së tyre. Ai emërohej si dielli që jeton ose si pasqyrim i diellit në tokë. Për të mbrojtur natyrën e tyre hyjnore, ishte kusht që të martohen me motrat e tyre. Kurse sipas teologjisë së Heliopolisit, zoti Amon-Re merr pamjen e çdo faraoni, i cili ka autoritet. Në tempull faraoni përballë zotit është ekzistenca e vetme hyjnore. Ishte i obliguar që të udhëheqë rite dhe ceremoni të ndryshme flijimi. Për këtë gjë murgjit llogariten zëvendës të tij.

Murgjit, si nëpunës shtetërorë, janë shpërndarë në tërë territorin e shtetit. Në mëngjes hapin derën e tempullit dhe i zgjojnë zotat, i mbulojnë me mbulesa madhështore, u japin gjëra ushqimore dhe për nder të tyre e aromatizonin hapësirën me erëra të mira. Në ceremonitë, me vete mbanin edhe pikturat e zotave.

7. Koncepti për jetën pas vdekjes

Konceptin e egjiptianëve për jetën pas vdekjes, e kuptojmë nga tekstet papiruse dhe mbishkrimet në piramida. Egjiptianët besojnë se njeriu i vdekur vazhdon të jetojë në varr. Për këtë arsye në varre lënë ushqime dhe pije. Në kohë të caktuara të vdekurve u therin edhe kurban. Veprimet, si vajimi i të vdekurit dhe balsamosja e tij, që shihen që në periudhën e perandorive të vjetra, kanë të bëjnë me jetën pas vdekjes. Njeriu, sipas egjiptianëve, përbëhet prej pesë pjesëve: Një trup, një emër, një ah (hije), një ba dhe një ka. Është shumë vështirë që, tre termat e përmendur më në fund, të shpjegohen apo të përkufizohen. Kurse shpjegimet e bëra deri më tash janë të diskutueshme. Ka mundësi që të kishin pësuar ndryshime mijëra vjet me rradhë. Ah është fuqi hyjnore. Pas ceremonisë së shndërrimit kalon në njeriun. Ba është një lloj shpirti i përfytyruar në formë të zogut. Ai shkon në qiell dhe i viziton të balsamosurit në varre. Ai mund të marrë forma të ndryshme. Ka është personifikim i fuqisë së jetës dhe përfytyrohet si zanë mbrojtëse. Ka, lind bashkë me njeriun, por ai vazhdon të jetojë edhe pas vdekjes dhe ushqehet me ushqimet që u ofrohen të vdekurve.

Kujdesi që tregohet ndaj të vdekurve është një traditë balsamosjeje me zanafillë që në kohën e vjetër, kurse përsosshmërinë e ka arritur në periudhën e perandorisë së re. Kjo traditë, tregon qartë besimin në jetën e vazhdueshme të të vdekurve në varr. Vetëm se nga kjo është shumë vështirë të konkludohet në mënyrë decise se ekziston besimi se të vdekurit vazhdojnë të jetojnë në një botë tjetër.

Edhe në përfytyrimin e botës tjetër, ballafaqohemi me mendime të ndryshme. Në fillim egjiptianët supozonin se të vdekurit jetojnë në një vend të largët. Kurse më vonë, shohim se besojnë se ata që janë larguar nga bota jetojnë në qiell, ku kanë hipur me shkallë. Këtu shpirtërat, bashkë me zotin e diellit, me anijen e tij (zotit të diellit) e shëtisin botën.

Ndërkaq sipas një mësimi tjetër, shkojnë në botën nëntokësore të Ozirisit. Atje, sipas asaj që përshkruhet në „Librin e të vdekurve“, bëhet gjykimi i të vdekurve. Ozirisi ulet në fronin e tij, hyjnesha e të vërtetës Maat e sjell brenda të vdekurin, zemrën e të vdekurit e matin Horusi, me kokë skifteri, dhe Anubisi, me kokë çakalli. Sekretari zot me emrin Thot' e shkruan përfundimin dhe e lajmëron Ozirisin. I vdekuri përpara 42 gjykatësve, të cilët gjenden rreth e përqark Ozirisit, tregon se s'ka bërë asnjë të keqe. Nëse, ajo që e thotë përputhet me realitetin mëshirohet. Këtu nuk ka monoteizëm, por shihet një koncept për një zot mbinatyror. Ndërkaq disa piktura që përshkruajnë dënimin e ferrit për të dënuarit, kanë mbetur nga periudhat e mëvonshme. Ka mundësi që të jenë edhe mbeturina nga misioni i pejgamberëve të Allahut të dërguar te ata.